

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN İNTELLEKTUAL POTENSİALININ İNKİŞAFINDA MÜƏLLİMİN ROLU

İxtisas: 6104.01 – pedaqoji psixologiya

Elm sahəsi: psixologiya

İddiaçı: **Ayna Abuş qızı Hübətova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun
“Psixologiya və xüsusi təhsil” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Pedaqoji elmlər doktoru, professor
Hikmət Əbdül oğlu Əlizadə

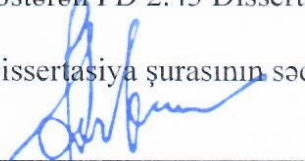
Rəsmi opponentlər: Psixologiya elmləri doktoru, professor
Ramiz İbrahim oğlu Əliyev

Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Akif Əlihüseyn oğlu Quliyev

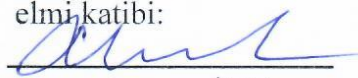
Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Nurəngiz Tofiq qızı Rzayeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının, Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət
göstərən FD 2.43 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri: Psixologiya elmləri doktoru, professor
Kamilə Ramiz qızı Əliyeva

imza

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

imza

Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Müşviq Hüseyin oğlu Mustafayev

Elmi seminarın sədri:

imza

Psixologiya elmləri doktoru, dosent
Rəşid Vəkil oğlu Cabbarov

İŞİN ÜMUMİ MƏZMUNU

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dövrdə yaşayan insanlar həyatın demək olar ki, bütün sahələrində yüksək texnologiyalarla təmasda olur, həyat və fəaliyyətlərində onlardan geniş şəkildə istifadə edirlər. Yüksək texnologiyaların yaradılması, tətbiqi isə əmək bazarının və təhsil sisteminin qarşısında yeni tələblər qoyur. “İqtisadi potensialımızı cəmiyyətin intellektual potensialına çevirək” çağırışı dövlətimizin inkişaf strategiyasının əsas komponentlərindən biri hesab olunur.

Bu tələb təlim prosesində şagird hafizəsinə istinad edən məktəblərin sürətlə intellekt məktəblərinə keçməsinə zəmin yaradır. Şagird intellektinin əsas formalaşma dövrü məhz kiçikyaşlı məktəbli dövrüdür. Bu dövr şagirdlərin fiziki, fizioloji və psixi inkişafının çox həssas, tərəddüdlər və təzadlarla zəngin bir dövrüdür. Ona görə də bu dövrdə təlim prosesinin psixopedaqoji cəhətdən düzgün təşkili üçün müəllimin pedaqoji fəaliyyətinə çox yüksək tələblər qoyur.

Yeni təlim mühitində müəllim fəaliyyətinə yeni tələblərin irəli sürülməsi təbiidir. Bu tələbin mahiyyəti və aktuallığı Azərbaycan Respublikasının təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasının¹ ikinci istiqamətində də öz əksini tapır. Təlim texnologiyaları ilə təlimin səmərəli təşkilinin təmini, eləcə də şagirdlərin fərdi psixoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması pedaqoji fəaliyyətin strateji istiqamətlərdən biri hesab olunur. Təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsini nəzərdə tutan bu istiqamət səriştəli təhsilverənin formalaşdırılmasına xidmət edir. Eyni zamanda təhsilverənlərin peşəkarlığının yüksəldilməsi, təhsilənlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə yeni sistemlərin qurulması, təhsilənlərin istedadının aşkar olunması və inkişafı ilə bağlı təlim metodologiyasının yaradılması da məzmununda öz əksini tapır. Bu baxımdan tədqiqat mövzusu olduqca aktual bir məsələyə həsr edilmişdir.

Diqqət çəkən məqamlardan biri də ənənəvi təlim prosesində şagirdlərin təfəkkür üslubunun metodistlər və müəllimlər tərəfindən

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası // – Bakı: Kurikulum, – 2013. №4.

nəzərə alınmamasıdır. Sinir sistemindən asılı olaraq şagirdlərin bir qisminin təfəkkürü sürətli, bir qismininki isə ləngdir. Bu əlamətlər şagirdin intellektual inkişafını keyfiyyət baxımından xarakterizə etmir və edə də bilməz. Çünki məsələ standart və ya orijinal yolla həll edilə bilər. Müəllim şagirdin məsələnin necə, hansı yolla həll etməsinə də xüsusi diqqət yetirməlidir. Şagirdlərə fərdi yanaşmalı, dərsdə onların müstəqilliyi və yaradıcı fəallığı üçün əlverişli şərait yaratmalıdır. Məhz bu yolla şagirdlərin real intellektual səviyyələri və onların inkişaf xüsusiyyətləri barədə zəruri məlumat əldə edilə bilər. Müəllim bu məlumatlara istinad edərək onların intellektual potensialının səmərəli inkişafını planlaşdırır və təmin edə bilər. Kiçikyaşlı məktəbli dövründə şagirdlərin gələcək intellektual inkişafının təməli qoyulduğundan və müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin bu işdə müstəsna rolunu nəzərə alaraq tədqiqat mövzumuza “Kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual potensialının inkişafında müəllimin rolu” kimi formalaşdırdıq.

Pedaqoji fəaliyyətdə müəllim faktoru haqqında Q.Ayzenk, C.Gilford, J.Piaje, İ.Kon, C.Renzulli, A.Bine və başqa psixoloqların tədqiqatlarında maraqlı nümunələrə rast gəlinir.

Qərb pedaqoqları İ.Gerbart, Y.Komenski, Q.Spenser, İ.Q.Pestalotsi, B.Blum, E.Klapared problemlə bağlı bir çox aspektləri araşdırmışlar.

Şagirdin inkişafında yüksək səviyyənin məhz pedaqoq və psixoloqun məqsədyönlü inkişafetdirici işi nəticəsində əldə edilməsini vurğulayan rus psixoloqlarından B.M.Teplov, A.M.Matyuşkin, L.S.Rubinşteyn, V.S.Yurkeviç, D.K.Uşinski, N.B.Şumakova, V.N.Drujinin, V.D.Şadrikov, D.Boqoyavlenskaya və b. bu problemi müxtəlif aspektlərdə araşdırmışlar.

Azərbaycanda müəllim fəaliyyətinin yaradıcılıq imkanlarının bəzi aspektləri Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə, S.İ.Seyidov, V.C.Xəlilov, M.Ə.Həmzəyev, H.Ə.Əlizadə, Ə.Qədirov, Z.A.Veysova, E.B.Bəylərov və s. alimlərin əsərlərində tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Təlim mühitində kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual potensialının inkişafı prosesi tədqiqatın obyektidir. Tədqiqatın predmeti kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual potensialının inkişafını şərtləndirən müəllim fəaliyyətinin psixoloji aspektləridir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual potensialının formalaşması, inkişafı və gerçəkləşdirilməsini şərtləndirən müəllim fəaliyyətinin psixoloji-pedaqoji xüsusiyyətlərini tədqiq etmək və təlim prosesində səmərəli tətbiqi üçün zəruri amilləri müəyyənləşdirmək tədqiqatın məqsədidir.

Tədqiqatın vəzifələri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilib:

- 1) İnkişafetdirici və yaradıcı təlim mühitinin formalaşması üçün müəllim fəaliyyətinin zəruri psixoloji-pedaqoji xüsusiyyətlərinin tədqiqi.
- 2) Kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual potensialının diaqnostikası, inkişafı və gerçəkləşdirilməsi üzrə metodikaların uyğunlaşdırılması və tətbiqi.
- 3) Kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual inkişafını təmin edən təlim strategiyalarının psixoloji-pedaqoji xüsusiyyətlərinin tədqiqi.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatda müdafiəyə təqdim edilmiş müddələrin, ehtimal edilən asılılıqların və əlaqələrin yoxlanılması üçün nəzəri təhlillərdən, psixoloji-pedaqoji təcrübənin təhlili və ümumiləşdirilməsi, müşahidə, müsahibə, sorğu, test, eksperiment, nəticələrin statistik emalı və qrafik təsviri və s. dən istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1) Müəllimin təlim prosesində inkişafetdirici tapşırıq və təmrinlərdən sistemli, məqsəduyğun şəkildə istifadə etməsi kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

2) Yaradıcı təlim mühitində şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri, maraqları, potensial imkanları, qabiliyyətlərinin nəzərə alınması onların təlim motivasiyasını və intellektual potensialını əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir.

3) Müəllimin öz fəaliyyətində yaradıcılıq, orijinallıq və motivasiyaedici fəaliyyət nümayiş etdirməsi kiçikyaşlı məktəblilərin təlim fəaliyyətini stimullaşdırır, tədqiqatçılıq marağını, təfəkkürün müstəqilliyini yüksəldir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İnteraktiv təlim mühitində şagirdlərin intellektual potensialının inkişafına və gerçəkləşdirilməsini şərtləndirən müəllim fəaliyyətinin psixoloji-pedaqoji amilləri müəyyən edilmiş və təlim prosesində onların səmərəli tətbiqinin imkan və yolları göstərilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatda şagird-

lərin intellektual inkişaf məsələləri təlimə müsbət motivasiya və dominant maraqların formalaşdırılması, həmçinin təlim fəaliyyətində müstəqillik, idraki fəaliyyətdə tənqidilik və özünütəhlil aspektində tədqiq edilmişdir.

Təlim prosesində müəllim tərəfindən verilən inkişafetdirici tapşırıqlar və təmrinlər şagirdlərin intellektual inkişafının formalaşmasına zəmin yaratmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və eksperimental nəticələri formalaşmış müddəaları əsasında müəllimlər və praktik psixoloqlar üçün elmi-metodik tövsiyələr hazırlanmışdır.

Tədqiqatın eksperimenti Bakı şəhəri üzrə 72 və 80 saylı məktəbdə, Ağcabədi rayonu Poladlı kənd orta məktəbində, Ağsu rayonu P.Mirzəyev adına 5 saylı tam orta məktəbində aparılmışdır.

Tədqiqatın predmetinə, vəzifələrinə, məqsədlərinə müvafiq və aprobeşiyadan keçmiş metodikaların tətbiqi, eksperimental məlumatların statistik əhəmiyyətliyi, nəticələrin kəmiyyət və keyfiyyət təhlilinin əlaqələndirilməsi, onların statistik emalı tədqiqat nəticələrinin dəqiqliyini və etibarlılığını təmin etmişdir.

Aprobeşiyası və tətbiqi. Tədqiqatın nəticələri müasir təhsil konsepsiyalarına, yeni pedaqoji tərəkürün formalaşması məsələlərinə və təlimin digər psixoloji-pedaqoji məsələlərin həsr olunan Respublika və Beynəlxalq səviyyəli müxtəlif elmi-praktik konfranslarda, Təhsil İnstitutunun elmi seminarlarında, məruzə və çıxışlarda müzakirə ediləbirdir.

Dissertasiya mövzusu ilə bağlı aparılan tədqiqatın nəticələri əsasında onlarla məqalə və tezislər aparıcı elmi jurnallarda çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilat adı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Psixologiya və xüsusi təhsil şöbəsi.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, özündə 8 paragrafi ehtiva edən üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir.

Giriş 8, I fəsil 26, II fəsil 50, III fəsil 37, nəticə 2, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 12 səhifədən, ümumilikdə dissertasiya işi 271035 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsindən bəhs edilmiş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları müəyyənləşdirilmiş, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar göstərilmiş, dissertasiya işinin elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır.

“**İntellektual potensialın inkişafının elmi-nəzəri əsasları**” adlı birinci fəsil 3 paragrafdan ibarətdir. “**İntellektual potensial anlayışının fəlsəfi-psixoloji mahiyyəti və məzmunu**” adlanan birinci paragrafda intellektual potensial fenomeninin fəlsəfi-psixoloji mahiyyəti təhlil edilib.

Gerçəkliyin insan tərəfindən dərk edilməsinin əsas forması olan intellektə şüurla təhtəlüurun nisbəti kimi də baxılır. Belə ki, problem həllinin, yəni intellektual aktın psixoloji əsasını şüur təşkil etsə də, emosional fonu təhtəlüur səviyyəsi təmin edir.

İntellekt özündə əqli əməliyyatlar sistemini, problemə fərdi üslub və həll strategiya seçimini, verilmiş şəraitə sosial baxımdan adaptasiya kimi əlamətləri birləşdirir. V.Şternin fikrincə², intellekt – yeni həyat şəraitinə uyğunlaşma qabiliyyətinin ümumi göstəricisidir.

Psixoloji baxımdan intellektin mahiyyəti fərdi tələbatların real tələblərlə uyğunlaşma sisteminin yaradılmasıdır. İnsan yalnız özünü şəraitdən asılı və asılı olmayaraq məhz o zaman apara bilər ki, o şərait haqqında tam və adekvat təsəvvürlərə sahib olsun.

“**Problemin pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatda tədqiqi**” adlı 2-ci paragrafda mövcud problem ilk növbədə tarixi aspektdə tədqiq edilib. Psixologiyada təfəkkür və aqlın keyfiyyətlərinə dair bəzi məsələlər XX əsrdən etibarən eksperimental üsulla A.Bine, E. Klappared, V.Ştern, J.Piaje tərəfindən araşdırılmışdır. Azərbaycan psixoloqlarından Ə.Bayramov, Ə.Əlizadə, M.Mehdizadə, H.Əlizadə, B.Əliyev, K.Əliyeva E.Bəylərov, rus psixoloqlarından L.Vıqotski, V.Davıdov, D.Elkonin və L.Zankovun tədqiqatlarının təhlilindən belə qənaətə gəlinmişdir ki, şagirdlərin intellektual səviyyəsinin əsaslı şəkildə yüksəlişinə inkişafetdirici təlim şəraitində əqli inkişafı intensivləşdirən yeni tipli tapşırıqların tətbiqi ilə nail olmaq olar.

2.Əlizadə, Ə. İdrak prosesləri və hisslər / Ə.Əlizadə. – Bakı: – 2006. – 346 s.

Müasir təhsil fəlsəfəsinə görə səriştəli müəllim şagirdin potensial imkanlarını vaxtında müəyyən etməli və onu düzgün istiqamətləndirməlidir. Müəllim bütün üsul və vasitələrdən istifadə edərək təlim prosesində şagirdlərin müstəqilliyini artırmalı, onlarda fikri əməliyyatların, əqli keyfiyyətlərin, yüksək səviyyəli idrakı bacarıqlarının inkişafına çalışmalı, yaradıcılıq fəallığının formalaşmasına hərtərəfli şərait yaratmalıdır.

Kiçikyaşlı məktəblilərin intellek potensialının inkişafı və bu sahədə müəllim fəaliyyətinin roluna dair aparılan tədqiqatlar göstərir ki, intellektual potensialın aşkarlanması və dəstəklənməsi üçün müəllim, onun seçdiyi strategiyalar, şagirdlərin fizioloji və psixoloji durumu və s. mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

“İntellektual potensialın tədqiqinin metodoloji əsasları” adlı 3-cü paragrafda isə intellektual inkişafın istiqamətləri, intellektual potensialın inkişafı üzrə müxtəlif nəzəriyyələr, intellektual inkişafa təsir göstərən amillər təhlil edilib. İntellektual inkişaf bir tərəfdən genetik, digər tərəfdən isə mühit amillərindən asılıdır. Genetik amillər orqanizmin inkişaf prosesində ətraf mühitlə səmərəli qarşılıqlı münasibətlərin əsasını təşkil edir.

Bu paragrafda J.Piajenin, C.Gilfordun, Spirmenin, H.Qardnerin intellekt modelləri araşdırılmış, çoxsaylı tədqiqat nəticələri sistəmləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın **“Kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual inkişafını şərtləndirən müəllim fəaliyyətinin psixoloji xüsusiyyətləri”** adlı II fəslə 3 paragrafı ehtiva edir. **“Müəllimin peşəkar və şəxsi keyfiyyətlərinin kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual inkişafına təsiri”** adlanan 1-ci paragrafda müəllimin malik olduğu keyfiyyətlər, pedaqoji qabiliyyətlər və ünsiyyət üslubları şərh edilir. Xüsusilə vurğulanır ki, müəllim hazırlığında şəxsiyyətin reflektiv cəhətlərinə və motivasiya imkanlarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Müəllimin pedaqoji şüurundakı dəyişiklik ünsiyyət və davranış qaydalarının, təlim və tərbiyə metodlarının əsaslı dəyişilməsinə səbəb olur. Bu isə pedaqoji prosesin tamlığını tənzimləyir. Güclü iradəsi, çalışqanlığı və peşəsinə məhəbbəti olan müəllim cəmiyyətə faydalı şəxsiyyət - əsl vətəndaş yetişdirə bilər. Müasir pedaqogikada pedaqoji qabiliyyətlər

şərti olaraq təşkilati, didaktik və şəxsi olaraq üç qrupa bölünür³. Sadalananlar müəllimin pedaqoji ustalığını göstərən qabiliyyətlərdir. Pedaqoji fəaliyyət zamanı müəllim və şagirdin qarşılıqlı əlaqə və təsirini xarakterizə edən didaktik qabiliyyətin əsasını pedaqoji ünsiyyət təşkil edir. Müəllimin pedaqoji ünsiyyət zamanı düzgün mövqe seçməsi onu məqsədinə doğru aparır. Makarenkonun fikrincə, *“Pedaqoji ustalıq sözüün deyilişində və onun idarə olunmasında özünü göstərməlidir”*⁴. Çünki şəxsiyyətin dispoziyası özünüqiy-mətləndirməsi və iddia səviyyəsi, özünü dərk etməsi, psixoloji avtoportretin xüsusiyyətləri, eləcə də maraqları, arzuları və s. ilə şərtlənir. Təlim prosesində müəllimin mövqeyi onun ünsiyyətinə əsaslı təsir göstərir. Müxtəlif üsluba malik olan müəllimlər dərstdə müxtəlif davranış modeli nümayiş etdirirlər. Müəllimin seçdiyi düzgün davranış modeli ilə müəyyən edilmiş vaxt ərzində qarşıya qoyulmuş təlim və tərbiyə məqsədlərinin optimal şəkildə gerçəkləşməsi pedaqoji fəaliyyətin düzgün təşkilini təmin edir.

Göründüyü kimi təlim uğuru, praktiki bacarıq və vərdişlərin formalaşmasının səmərəliliyi, yeni yanaşmaların mənimsənilməsi və onların öz fəaliyyətində uğurlu tətbiqi birbaşa, təlim prosesinin əsas subyekt olan şagirdin bu prosesdə fəallıq dərəcəsiindən, təlim fəaliyyətinə qoşulma səviyyəsiindən asılıdır. Şagirdlərin təlim motivlərinin formalaşmasında və intellektual potensiallarının inkişaf etdirilməsində bu prinsip diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

“Şagirdlərin intellektual inkişafı üçün tətbiq edilən təlim strategiyalarının psixoloji xüsusiyyətləri” adlı 2-ci paragrafda təlim zamanı intellektual potensialın inkişafını təmin edən təlim strategiyaları araşdırılmışdır. Hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət müvafiq məzmun və düzgün seçilmiş təlim strategiyalarının qarşılıqlı vəhdətində və nəticəsində formalaşır. Müasir dərstdə İKT-dən istifadə nəinki insanın əqli imkanlarını inkişaf etdirir, həmçinin yeni inkişaf per-

3.Əliyev, B.H. Pedaqoji psixologiya. / B.H.Əliyev, K.R.Əliyeva, R.V.Cabbarov - Bakı: Təhsil, – 2011. – 256 s.

4. Əlizadə, H.Ə. Ənənəvi təlimdən yeni pedaqoji təfəkkürə gedən yol, Məqalə // Resp. e/konf, -2017, -s. 11-16

spektivləri, yeni global mədəniyyət sistemi yaradır və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün maraqlı imkanlar açır. Təlim məqsədi və nəticəsi qabaqcadan müəyyən edilməlidir. Bu prosesdə nəticə əldə etmək üçün seçilən hər bir strategiyanın “faydalı iş əmsalı” fərqli olur. Tədris olunan fənnin və şagirdlərin fərdi-psixoloji xüsusiyyətindən, sinfin intellektual səviyyəsindən asılı olaraq seçilmiş strategiya müxtəlif nəticələr verə bilər. Müəllimin məzmunadakı yenilikləri müxtəlif üsullarla tədris etməsi şagirdin diqqətindəki tərəddüdün qarşısını almağa və onun davamlılığına kömək edir. Təlim prosesində müəllimin öz diqqətini bütün şagirdlərə eyni dərəcədə paylanmasının da əhəmiyyəti böyükdür. Müşahidə zamanı müəllim dərslərin bütün şagirdlər tərəfindən dinlənməsi, diqqətin yayınmaması üçün düzgün strategiya seçməlidir. İntellektual potensialın inkişafında hər bir dərslərin özünəməxsus imkanları vardır. Müəllim hər bir dərslərin spesifik xüsusiyyətinə uyğun olaraq müvafiq metod və üsullardan istifadə edir.

“Müəllim-şagird münasibətlərinin təlim nəticələrinə təsiri- nin psixoloji aspektləri” adlanan 3-cü paragrafda müəllim-şagird münasibətlərinin psixoloji xüsusiyyətləri şərh edilib. Kiçikyaşlı məktəbli dövrü uşağın həyatında yeni sosial mərhələdir. Yarlanmış yeni şəxsiyyətlərarası əlaqələr müəyyən emosional münasibətlərin formalaşmasına təkan verir. Müəllim-şagird münasibətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi təhsilin humanistləşdirilməsinin əsas mövqelərindən biridir. Müasir təhsil konsepsiyasında isə istənilən təlim formalarında şəxsiyyətlərarası münasibətlər düzgün formalaşaraq idarə edilməlidir. Bu münasibətlərdə şagirdin daim ünsiyyət saxlamaq, müzakirə etmək, qərar qəbul etmək, münasibət bildirmək, qiymətləndirmək kimi keyfiyyətləri formalaşır. Belə mühitdə münasibətlərin düzgün formalaşdırılması və idarə olunması müəllimdən yüksək psixopedaqoji hazırlıq tələb olunur. Qərar qəbulu zamanı məsuliyyət hissi, qısa zaman çərçivəsində mövqeyini əsaslandırmaq, alınan nəticəyə tənqidi yanaşmaq və s. vəziyyətlərdə yarana bilən emosional gərginliyin yaradıcı fəaliyyətə yönləndirilməsində müəllim müstəsna rol oynayır.

Tədqiqatlar göstərir ki, müəllimin müsbət emosional münasibəti şagirdin təlim prosesində müvəffəqiyyət qazanmasına böyük təsir göstərir. Emosional münasibətin təlim motivasiyasına təsirinin psixoloji mahiyyəti L.İ.Bojoviç və P.Yakobson tədqiqatlarında da

araşdırılıb və müəyyən edilib ki, məktəbə emosional münasibətin strukturu təlimə və müəllimə olan münasibətdə əks olunur ⁵. Kiçikyaşlı məktəblilər təlim mühitində müəllimdən etibarlılıq, inam, dəstək hislərini duyduqda, təlim prosesinə daha arxayın və güvənli qoşular, potensialını gerçəkləşdirər və imkanları çərçivəsində harmonik inkişaf edirlər.

III fəsil “**Eksperimentin təşkili və aparılması**” adlanır. Onun “**Eksperimentin məzmunu və təşkili**” adlı 1-ci paragrafında tədqiqatda istifadə olunan metodikalar, eksperimentlə bağlı icra olunan işlər əks olunub.

Eksperimentə Bakı şəhəri 72 saylı məktəb-lisey, 80 saylı tam orta məktəb, Ağsu şəhər 5 saylı tam orta məktəb, Ağcabədi rayonu Poladlı kənd tam orta məktəbinin 145-i eksperimental (EQ), 133-ü nəzarət qrupunda(NQ) olmaqla cəmi 278 nəfər ibtidai (III və IV) sinif şagirdi və ibtidai sinif müəllimləri cəlb edilmişdir (Cədvəl 1.)

Cədvəl 1.
Eksperimental (EQ) və nəzarət (NQ)
qrupu üçün demoqrafik əlamətlər

Demoqrafik əlamətlər		Eksperimental qrup		Nəzarət qrup		
		Nəfər	%	Nəfər	%	
Cinsiyət	Qız	65	45%	64	48%	
	Oğlan	80	55%	69	52%	
Sinif	III	III a	81	56 %	-	-
		III b	-	-	78	59 %
	IV	IV a	64	44%	-	-
		IV b	-	-	55	41%
Məktəb	72 saylı		20	14%	20	15%
	80 saylı		40	27,5 %	42	31,7%
	Ağsu 5 saylı		49	33,7 %	40	30%
	Ağcabədi, Poladlı		36	24,8 %	31	23,3%
Toplam		145	100%	133	100%	

Cədvəl 2-də 4 məktəbin ibtidai sinif müəllimi arasında sosiodeqrafik analizlərin nəticələri əks olunmuşdur.

5 Панов В.И. От развивающего обучения к развивающему образованию. Известия Росс. Акад. Образования. Москва: Магист-Пресс, 2000, №2, с.60-70

Cədvəl 2.

Müəllimlərin yaş və pedaqoji staja görə qarşılaşdırması

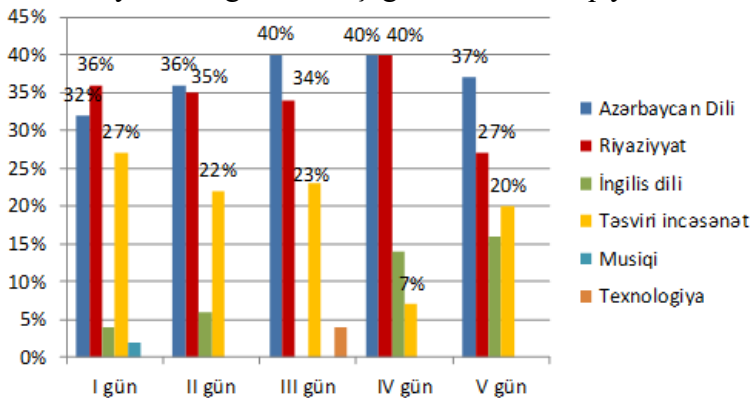
Dемоqrafik əlamətlər		Müəllimlər	
		Nəfər	%
Yaş	24-36	12	24%
	37-49	16	32%
	50-62	22	44%
Pedaqoji staj	1-8 il	9	18%
	9-16 il	7	14%
	17-24 il	13	26%
	25 ildən yuxarı	21	42%
Məktəb	72 saylı	10	20%
	80 saylı	20	40 %
	Ağsu 5 saylı	11	22 %
	Ağcabədi, Poladlı	9	18 %
Cəmi		50	100%

“Nəticələrin təhlili, statistik emalı və şərhı” adlanan 2-ci paragrafda əldə olunmuş nəticələrin riyazi-statistik emalı SPSS-22 - IBM SPSS (Statistical Package for the Social Science) proqramının 22-ci paket versiyası ilə aparılıb. Nəticələr əyanilik üçün cədvəl, qrafik və diaqramlarda əks etdirilib. Tədqiqat nəticəsində əldə edilmiş bütün məlumatlar sistemləşdirilib və onlara istinad edərək tədqiqatın nəticələri və təklifləri formalaşdırılıbdır.

Tədqiqat zamanı təlimdə motivləşmənin təsirini öyrənmək məqsədi ilə “Dərs cədvəlinin tərtibi” metodikalarından istifadə edilib. Tərtib olunan dərs cədvəllərinin statistik nəticələri Şəkil 1.-də əks olunub. Həftə ərzində şagirdlərin 37% -i Azərbaycan dili, 34%-i

Riyaziyyat fənnini cədvələ daxil edib.

Cədvəldə diqqəti cəlb edən odur ki, şagirdlər tərəfindən 3-cü ən çox seçilən fənn Təsviri incəsənətdir. Dərs cədvəlində isə bu fənnə cəmi 1 saat vaxt verilib. Diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də Musiqi fənninin həftə boyu heç qeyd olunmamasıdır. Belə ki, Musiqi dərsi həftənin yalnız 1 günü, 2% şagird tərəfindən qeyd edilib.

Şəkil 1. Həftə boyu şagirdlərin dərs cədvəlində fənləri seçmə göstəricisi

Fikrimizcə, musiqi şagirdlərin təlim motivasiyasına, emosional vəziyyətlərinə təsir göstərən mühüm vasitədir. Araşdırmalarımız bu nəticəyə gəlməyi əsas verdi ki, Təsviri incəsənət və Musiqi dərslərinə ciddi yanaşılmaması, xüsusi qabiliyyət tələb edən bu fənlərə az saat ayrılması, dərslərin peşəkar müəllimlər tərəfindən deyil, sinif müəllimləri tərəfindən keçilməsi şagirdin istər intellektual, istərsə də yaradıcı potensialının inkişafına mənfi təsir göstərir. Çünki şagird potensialının inkişafına emosional sferanın təsiri böyükdür. Emosional sferanın düzgün formalaşdırılması şagirdin maraq səviyyəsinə də müsbət təsir göstərir.

Şagirdlərin yaş və fərdi inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla idraki fəallığı və təfəkkür müstəqilliyini yoxlamaq məqsədilə “Ravenin progressiv matrisləri”, intellektual qabiliyyətlərin ümumi səviyyəsinin, həmçinin, verbal (lingvistik) və riyazi qabiliyyətlərin qiymətləndirilməsi üçün Q.Ayzenkin testlərindən ibarət test batareyasından istifadə olundu. EQ-da və NQ-da keçirilən pretest və posttestlərin təsviri statistikasını Cədvəl 3. və Cədvəl 4.-də verilib.

Cədvəl 3

EQ-da pre və post test nəticələrinin statistik emalı

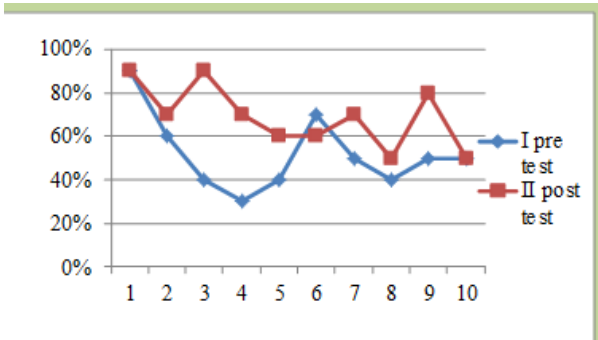
EQ-da	<i>I pre test</i>	<i>II post test</i>
Ortalama	4,217391	5,804348
Median	4	6
Mod	4	4
S/ kənar.	1,762738	1,857353
Dispersiya	3,107246	3,449758
Asimmetriya	-0,39728	0,168468
İnterval	6	6
Minimum	1	3
Maksimum	7	9
Umümi say	145	145

Cədvəl 4.

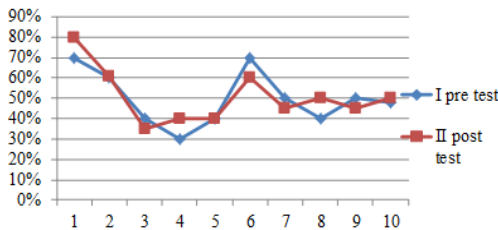
NQ-da pre və post test nəticələrinin statistik emalı

NQ-da	<i>I pre test</i>	<i>II post test</i>
Ortalama	5,015	5,034
Median	5	5
Mod	5	4
S/ kənar	1,5267	1,708
Dispersiya	2,3308	2,918
Asimmetriya	-0.10478	0,12358
İnterval	5	7
Minimum	2	1
Maksimum	7	8
Umümi say	133	133

Şəkil 2-də EQ-da pre və post testlərin nəticələrində nəzərəçarpancaq fərq olduğu halda, Şəkil 3-də NQ-da pre və post testlərin nəticələrində nəzərəçarpancaq fərq görünür.

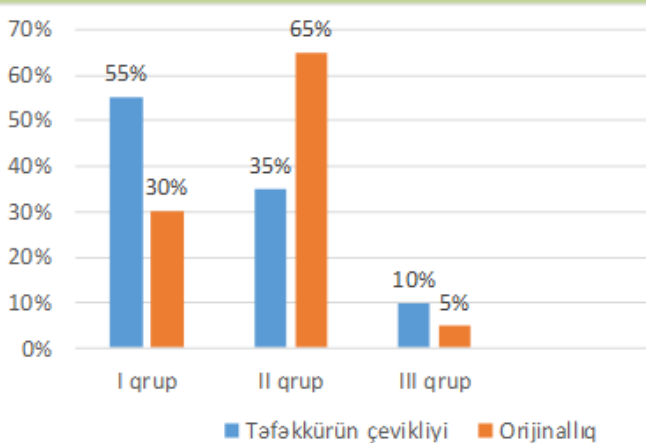
Şəkil 2. EQ-da I-pre və II-post testlərin ümumi nəticələri

Şəkil 3. NQ-da I pre test və II post testlərin ümumi nəticələri

Təlim prosesində müəllimlərin daha çox şagird yaddaşına istinad edən tapşırıq və təmrinlərdən istifadə etməsi yol verilən nöqsanlardan biridir. Müəllimlər digər təfəkkür proseslərini, xüsusilə kreativliyin inkişafını ikinci plana salırlar. Qeyri adi fikir, fərqli yanaşma kreativlikdə əks olunur. Bu fikrin həyata keçməsi üçün göstərilən fəaliyyət isə yaradıcılıq adlanır. Nəzərə almaq lazımdır ki, şagirdlərin intellektual potensialının inkişafında yaradıcı fəaliyyət önəm kəsb edir. Şagird şəxsiyyətinin inkişafında təfəkkür və təxəyyül prosesinin ahəngdə baş verməsi, fərqli inkişaf diapozonları arasındakı sərhəddi aradan qaldırır. Çünki təfəkkür də, təxəyyül kimi yeni obrazlar yarada bilər. Təfəkkürün obrazları keçmiş təcrübəyə əsaslandığı halda, təxəyyülün obrazlarında yeni keyfiyyət müşahidə edilir. Doğrudur, tədqiqatlarda yaradıcılıq və intellektin ortoqonal faktorlar olması sübuta yetirilsə də, fikrimizcə, təlimin inkişafetdirici funksiyası özünü daha çox kreativlik tələb edən tapşırıqlarda göstərir. Bu məqsədlə R.V.Ovçarovanın «Şagird kreativliyinin öyrənilməsi»

metodikasının tətbiqi zamanı şagirdlərin yaradıcı təfəkkürü çeviklik və orijinallığına görə qiymətləndirilib.

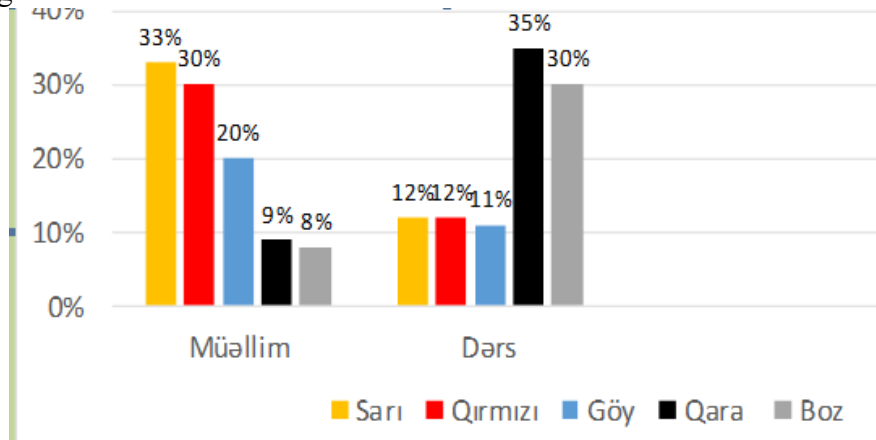

Şəkil 4. Şagirdlərin təfəkkür çevikliyi və orijinallıq göstəriciləri

I qrup şagirdlərinin 55%-nin təfəkkür çevikliyi orta, 30%-nin orijinallığı isə aşağı, II qrup şagirdlərinin 35%-nin təfəkkür çevikliyi aşağı, orijinallığı orta, III qrup üzrə çeviklik 10%, orijinallıq 5% oldu (Şəkil 4.). Göründüyü kimi şagirdlərin qısa zaman müddətində şagirdin təfəkkür çevikliyi ilə orijinallığı arasında tərs mütənəsblik mövcuddur.

Dərsi bir təlim fəaliyyəti kimi qiymətləndirsək, əldə olunan müvəffəqiyyət ilk öncə təlim subyektlərinin qarşılıqlı münasibətindən başlayır. Şagirdin harmonik inkişafına təkan verən əsas amillərdən biri müəllim-şagird münasibətinin düzgün qurulmasıdır. Tədqiqat zamanı şagirdin müəllimə və dərsə olan münasibəti Lüşer testi vasitəsilə araşdırılıb və Şəkil 5-6-da əks olunub. Bu diaqramdan göründüyü kimi şagird-müəllim münasibətləri normal səviyyədədir. Maraqlı budur ki, müəllimə münasibətdə şagirdlərin cəmi 17 %-i qara və boz rənglərə üstünlük versə də, dərsə münasibətdə bu rənglər şagirdlərin 65%-də ifadə olunub. Bu rənglərə üstünlük verilməsinin səbəbi dərsin monoton keçməsi, müəllimin tədris etdiyi fənnə və ya peşəsinə qeyri-yaradıcı münasibəti ola bilər. Müəllimin fəaliyyət motivasiyasının aşağı olması, düzgün seçilməyən təlim strategiyası, təlim metodlarının sinfin səviyyəsinə uyğun seçilməməsi və ya eyni

metodlardan istifadə şagirdin təlim motivasiyasına mənfi təsir göstərir.

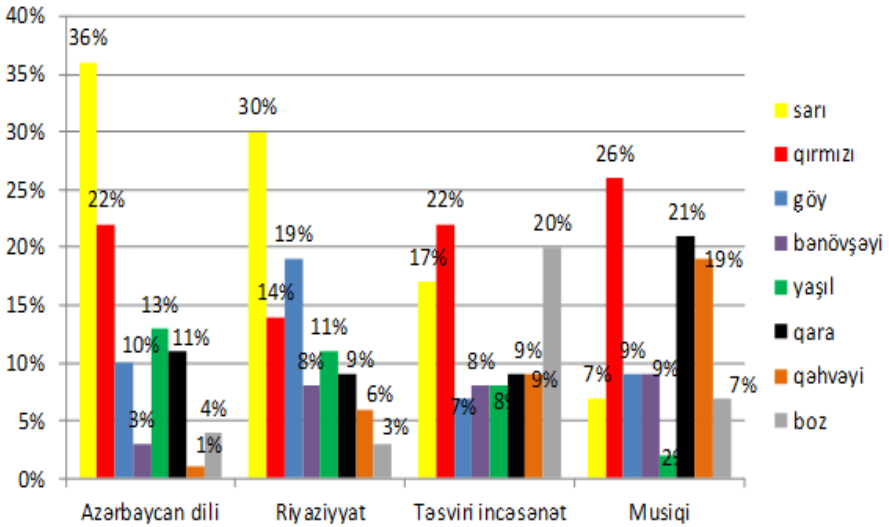
Şəkil 5. Şagirdlərin müəllim və dərsə münasibəti (Lüşer testi əsasında)

Təlim motivasiyasının aşağı olmasını dərs yükünün çoxluğu, dərsdənəkar məşğələlərə vaxt çatışmazlığı ilə əlaqədar olmasını nəzərə alıb, şagirdlərin fənlərə münasibəti Lüşer testi ilə tədqiq edilmişdi. Nəticələr Şəkil 5.-də əks olunub. “Dərs cədvəlinin tərtibi” metodikasının tətbiqi zamanı bu fənlərin həftədə 4 dəfə keçirilməsini istəyən şagirdlərin Təsviri incəsənət və Musiqi dərslərinə münasibətdə boz, qara, qəhvəyi rəngə üstünlük vermələri onların maraq və tələbatlarını ödənməməsini göstərir. Maraqlıdır ki, şagirdlərin 26%-i Musiqiyə münasibətdə qırmızı rəngə üstünlük veriblər. Bunun səbəbi şagirdlərin bir çoxunun dərsdənəkar musiqi təhsilinə cəlb olunmasıdır. Dərs cədvəlinin tərtibi zamanı Musiqi dərslərini cədvələ daxil etməyən şagirdlərin musiqiyə münasibəti də bu amillə əlaqədardır.

Şagirdlərlə apardığımız müsahibə zamanı Təsviri incəsənət fənni haqqında da eyni nəticəyə gəlmiş olduq. Beləliklə, maraq və emosional sferaya xitab etməyən dərs ya şagird üçün məna kəsb etmir, ya da şagird bu dərslərdə “gözə görünməz” olmağa çalışır. Eyni bir müəllimin Azərbaycan dili və Riyaziyyatı “əlvan”, Təsviri incəsənət və Musiqini “sönük” keçməsi bu fənlərin mütəxəssislər tərəfindən tədrisini vacib edir. Çünki hər bir dərslərin mütəxəssis

tərəfindən tədrisi o fənnin spesifik xüsusiyyətlərinin şagirdlərə aşılması üçün daha əlverişli şərait yaradır.

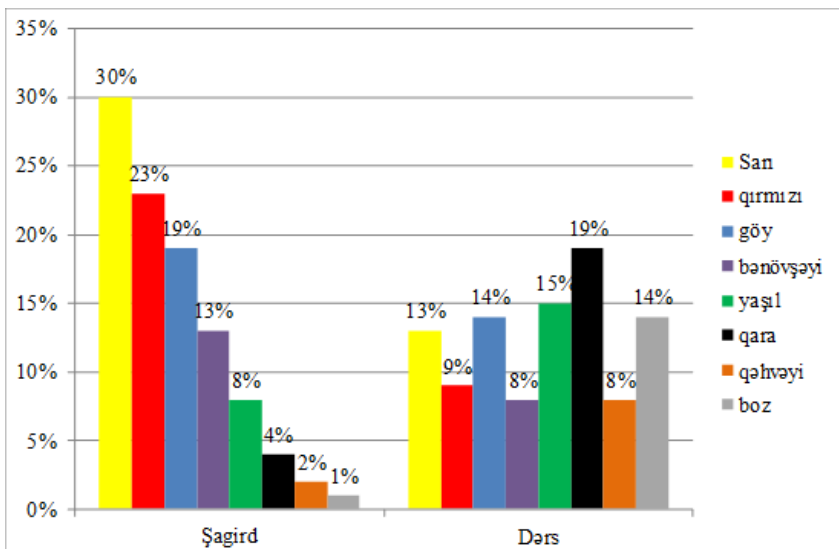
Tədqiqatın növbəti mərhələsində müəllimlərin şagird və dərse münasibətini araşdırıldı. Statistik emal göstərir ki, (Şəkil 7) müəllim-şagird şəxsiyyətlərarası münasibəti dərse münasibətdə daha qənaətbəxşdir. Belə ki, dərse münasibəti müəllimlərin 19%-qara, 14%-i boz rənglə göstəriblər.

Şəkil 6.Şagirdlərin fənlərə münasibəti (Lüşer testi əsasında)

Müəllimlərin dərse münasibətinin statistikasını onların peşə motivasiyasının aşağı olması, monoton iş rejimi, peşə fəaliyyətlərinin yüksək qiymətləndirilməməsi və s. sosial-psixoloji amillərdən qaynaqlanır.

Lüşer testinin nəticələrinə əsasən fəaliyyət və ünsiyyət prosesində formalaşan qarşılıqlı münasibətlərin şəxsi təcrübə sistemində təsir göstərdiyini söyləyə bilərik. Bu sistemdə əks olunan davranış modeli birgə fəaliyyətin uğurunun xarakterini müəyyən edir. Buna görə müəllimlərin şəxsi təcrübə sistemində hansı pedaqoji davranış modelinə üstünlük verdikləri araşdırılıb. Bu məqsədlə V.İ.Zverevoyun “Müəllimin şəxsiyyət və peşəkarlıq keyfiyyətlərinin diaqnostikası” metodundan istifadə olub.

Şəkil 7. Müəllimin şagird və dərsə münasibəti (Lüşer testi əsasında)

Bu metodikadan alınan nəticələrin “Kolmoqorov-Smirnov meyarı” ilə təhlilinin nəticələri 5 blokun variasiya genişliyini təyin etməyə imkanı verir. Nəticə göstərir ki, seçmə üzrə paylanma 4 blok üzrə normal paylanmadan fərqlənir ($p < 0,05$), digər 1 blokda fərq statistik əhəmiyyətli deyil ($p > 0,05$). Buna görə də blokların təhlili üçün qeyri-parametrik üsuldən - Spirman Korrelyasiyasından istifadə edilmişdir.

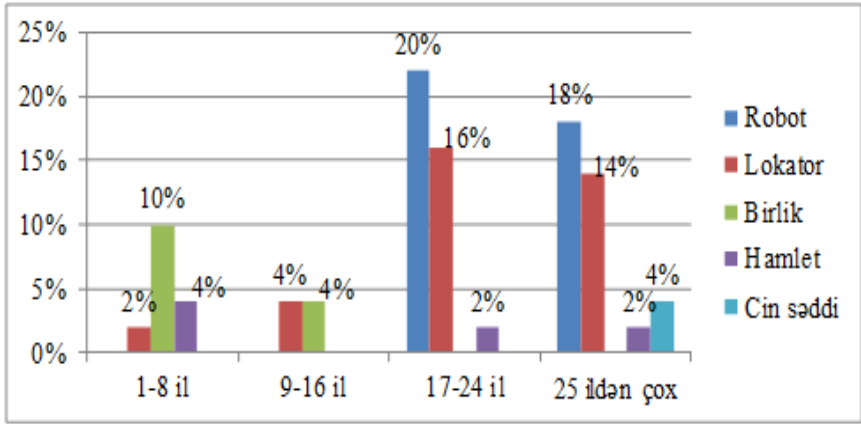
Cədvəl 5.

V.İ.Zverevoyun metodika nəticələrinin “Kolmoqorov-Smirnov meyarı” üzrə təhlili

	N	Ortalama	Standart Yayınma	Kolmoqorov-Smirnov Testi	Statistik nəticə
I Blok	50	3,61	0,051	0,054	0,089
II Blok	50	4,06	0,057	0,083	0,000

III Blok	50	3,22	0,041	0,087	0,000
IV Blok	50	3,20	0,036	0,078	0,001
V Blok	50	3,34	0,052	0,082	0,000

Bu metodikanın bloklararası korrelyasiya analizinin nəticəsi (Spirman) Cədvəl 5-də verilmişdir. Metodikada I blok müəllimin şəxsi keyfiyyətlərini, II blok pedaqoji davranış üslubunu, III blok müəllimin yaradıcılıq potensialını, IV blok müəllimin motivasiya və şəxsi ustanovkalarını, V blok istedadlı uşaqla işləmək bacarığını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Spirman korrelyasiya analizi ilə bu bloklar arasındakı əlaqə nəzərdən keçirilib. Müəyyən olunub ki, müəllimin şəxsi keyfiyyətləri ilə yaradıcılıq potensialı, istedadlı uşaqla işləmək bacarığı, pedaqoji ünsiyyət üslubu, motivasiya və şəxsi ustanovka arasında statistik əlaqə müəyyən edilməyib ($p > 0,05$). Yəni şəxsi keyfiyyətlər (özünüidare, xarakter, emosionallığı, nitqi və s.) insanın tərbiyə modelindən, dünyagörüşündən, sosial mühitdən daha çox asılıdır. Korrelyasiya testi yaradıcılıq potensialı ilə pedaqoji ünsiyyət üslubunda statistik əlaqə müəyyən etməyib ($p > 0,05$). Yaradıcılıq potensialı ilə istedadlı uşaqla işləmək bacarığı arasında isə statistik əlaqə təsbit edilib ($p < 0,05$). Bu o deməkdir ki, müəllimin yaradıcı potensialı artdıqca, uşaqla işləmək bacarığı da yüksəlir. Müəllimin ünsiyyət üslubu ilə yaradıcılıq potensialı, istedadlı uşaqla işləmək bacarığı arasında statistik əlaqə yoxdur ($p > 0,05$). Ünsiyyət üslubu ilə şəxsi ustanovka arasında statistik əlaqə var ($p < 0,05$). Yəni müəllimin şəxsi ustanovkaları onun daha rahat ünsiyyət üslubu seçməsinə təsir göstərir. Müəllimin motivasiya və şəxsi ustanovkası onun yaradıcılıq potensialından, istedadlı uşaqla işləmək bacarığından, ünsiyyət üslubundan asılı deyil ($p > 0,05$). Bu blokun daha çox ünsiyyət üslubundan statistik asılılığı görünür. Müəllimlərin davranış modeli və staj qarşılaşmasının statistik məlumatları Şəkil 8-də verilir.

Şəkil 8. Pedaqoji staja görə davranış modellərinin paylanması

Tədqiqat zamanı müəllimlərin iş stajı ilə üstünlük verilən davranış modelləri arasında əlaqə araşdırılıb. Tədqiqatda ikidən çox asılı olmayan qrup qarşılaşdırılmalarında isə normal paylanma göstərməyən qruplar üçün Kruskal-Vallis “H” testi ilə nəticələr müəyyənləşdirildi. İki dəyişkən arasındakı münasibət Spirman korrelyasiyası ilə təhlil edildi. $p < 0,05$ statistik olaraq əhəmiyyətli qəbul edilmişdir.

Müəllimlərin pedaqoji stajı ilə davranış modeli arasında da Kruskal-Vallis “H” testinin nəticələrinə görə statistik əlaqə müşahidə edilmişdir.

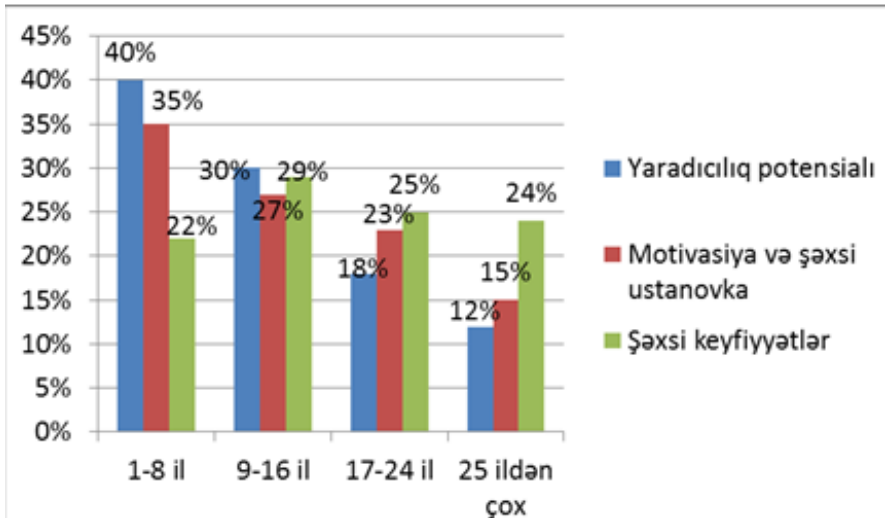
Cədvəl 6.

İş stajı ilə üstünlük verilən davranış üslubu arasında əlaqə

Dемоqrafik əlamət	Davranış üslubunun təyini metodikası				
	min	max	Ortalama	Standart yayınma	Statistik nəticə

Staj	8 1-	0,20	2,15	88,68	0,41	0,04*
	16 9-	0,30	2,25	84,78	0,51	
	24 17	0,25	2,20	54,65	0,54	
	25 ildən çox	0,32	1,20	43,15	0,43	

Məlum oldu ki, pedaqoji stajın artması nəticəsində müəllimlər daha kontrollu-planlı davranış modelinə üstünlük verirlər (Şəkil 8). Belə ki, stajı 17-24 il olan 22%, stajı 25 ildən çox olan müəllimlərin 18% Robot; stajı 1-8 il olan 10 % müəllimlər üçün Birlik modeli daha spesifikdir.

Şəkil 9. Müəllimin peşəkar və şəxsi keyfiyyətlərin pedaqoji staja görə dəyərləndirilməsi

Şəkil 9-dan görüldüyü kimi, müəllimlərin yaradıcılıq potensialının və motivasiyasının pedaqoji stajla mənfi korrelyasiya olunur.

Bu asilliq yaş, fəaliyyət növü, fəaliyyətin xarakterindən qaynaqlanır. Yaradıcılıq potensialının azalmasının bir digər səbəbi fəaliyyətin rutin xarakter daşmasıdır. Çünki insanın eyni bir işi mütəmadi görməsi bu işə olan yaradıcı münasibətini zəiflədir. Müəllim fəaliyyətində qismən rutin xarakter daşıyır. Müsbət hal odur ki, pedaqoji staj müəllimin şəxsi keyfiyyətlərinə o qədər də “müdaxilə edə bilmir.”

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatın əsas müddəaları aşağıdakı kimi ümumiləşdirilib:

1. Müəllimin dərslər zamanı nümayiş etdirdiyi yaradıcı fəaliyyət sinifdə yaradıcı təlim mühitinin formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu işə, öz növbəsində, dərslər zamanı şagirdlərin sərbəst şəkildə fikir yürütmək, müzakirə aparmaq, öz mövqelərini izah və müdafiə etmək meyillərini formalaşdırır. Sinifdə müsbət yaradıcı təlim mühitinin yaradılması müəllim-şagird və şagird-şagird münasibətlərinin subyekt-subyekt zəminində cərəyan etməsinə müsbət təsir göstərir.

2. Müəllim tərəfindən təlim prosesində iş formalarının təşkilində (qrup, cütlər, fərdi və kollektiv fəaliyyət) və təlim strategiyalarının (metodlar və qiymətləndirmə) tətbiqində şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması onların təlim marağı və motivasiyasının yüksəlməsinə, onların öyrənmə prosesinə fəal qoşulmalarına əhəmiyyətli töhfə verir, onların hərtərəfli və harmonik inkişafını dəstəkləyir.

3. Müəllim şagirdlərin fərdi inkişaf səviyyələrini nəzərə alaraq tədris prosesində inkişafetdirici tapşırıq və təmrinlərdən istifadə etməklə sinifdə inkişafetdirici təlim mühiti formalaşdırması onların intellektual potensiallarının inkişafına əlverişli şərait yaradır. İnkişafetdirici tapşırıqlar şagirdləri yaradıcı axtarışa sövq etdikdə, onların potensial imkanlarının gerçəkləşdirilməsini təmin edir.

4. Təlim prosesində müəllimin qeyri-standart, məzmununa görə marağı doğuran tapşırıqlardan sistemli və məqsədamüvafiq şəkildə istifadəsi kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual potensialının inkişafında və onun səmərəli şəkildə gerçəkləşməsində həlledici əhəmiyyət daşıyır. Bu da öz növbəsində şagirdlərin təfəkkür imkanlarının genişlənməsinə və inkişafına müsbət təsir göstərir.

5. Emosional sferanın formalaşmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən Musiqi, Texnologiya, Fiziki tərbiyə, Təsviri incəsənət fənlərinin mütəxəssis tərəfindən tədris olunmaması şagirdin intellektual potensialının gerçəkləşməsinə mane olur. Çünki intellektual icra üçün şagirdin emosional fəallığı yüksək olmalıdır. Buna görə ibtidai siniflərdə xüsusi qabiliyyət tələb edən dərslərin mütəxəssis - peşəkar müəllim tərəfindən tədris olunması şagirdlərin potensial imkanlarının vaxtında aşkarlanması və səmərəli şəkildə inkişaf etməsi baxımından daha məqsədəuyğundur.

6. Kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual potensialının inkişafı və gerçəkləşməsi təlim prosesində müəllimin nümayiş etdirdiyi şəxsi və peşəkarlıq keyfiyyətlərindən asılıdır. Tədqiqat göstərdi ki, şagirdlərdə intellektual potensialın inkişaf etdirilməsi və gerçəkləşməsi pedaqoji ünsiyyətin düzgün təşkilindən, müəllimin seçdiyi davranış modelindən çox asılıdır. Kiçikyaşlı məktəblilər müəllimdən inam, güvən, xeyrxahlıq, dəstək hislərini duyarsa, təlim prosesinə daha arxayın və güvənli qoşular, potensialını gerçəkləşər və imkanları çərçivəsində harmonik inkişaf edirlər.

7. Tədqiqata cəlb olunan müəllimlərin əksəriyyətində müəyyən edildi ki, pedaqoji stajın artması nəticəsində onlar daha kontrollu planlı davranış modelinə üstünlük verirlər. Eyni zamanda stajı 19 ildən yuxarı olan müəllimlər şəraitin dəyişməsinə baxmayaraq ünsiyyəti planlaşdırdıqları şəkildə aparmağa üstünlük verirlər. Eyni zamanda bu müəllimlər yalnız qabiliyyətli və ya zəif şagirdlərə diqqət yetirir, sinifdə ancaq müəyyən qrup şagirdlə işləyirlər.

8. Müəyyən edildi ki, müəllimin yaradıcılıq potensialı, motivasiyası ilə pedaqoji staj arasında mənfi korrelyasiya mövcuddur. Yaradıcılıq potensialının azalma səbəbi müəllim fəaliyyətinin rutin xarakter daşmasındadır. Çünki insanın eyni bir işi mütəmadi görməsi bu işə yaradıcı yanaşmağa imkan vermir. Bu iş fəaliyyətin keyfiyyətini aşağı salır. Bunun üçün yaradıcı müəllim fəaliyyətinə dəstək üçün təlimlər keçirilməli, "yaradıcı təcrübələr"dən istifadə üçün məktəblərarası təcrübə mübadiləsi aparılmalıdır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu iddiaçının aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. İstedadın psixoloji kökləri //-Bakı: ARTPI-nin “Elmi əsərləri”, - 2007. № 2-3, -s.102-106
2. İstedadlı uşaqların məktəbdaxili fəaliyyəti zamanı rastlaşdıqları problemlər //-Bakı: ARTPI-nin “Elmi əsərləri”, -2008. № 3, s. 233-237
3. Kiçikyaşlı məktəblinin yaradıcılıq potensialının inkişafında müəllimin rolu //-Bakı: ARTPI-nin “Elmi əsərləri”, -2009. № 3-4, -s.366-372
4. Kiçikyaşlı məktəblilərinin intellektual potensialının inkişafına dair //-Bakı: ARTPI-nin “Elmi əsərləri”, - 2011. №2, -s.78-81
5. Kiçikyaşlı məktəblinin intellekti və yaradıcı təfəkkürünün inkişafı məsələləri //“Tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinin pedaqoji-psixoloji problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, -Naxçıvan: Mütərcim, - 27-28 iyun, - 2011, -s.195-197
6. Kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində təlim metodlarından istifadəyə dair. //-Bakı: ARTPI-nin “Elmi əsərləri”, - 2012. № 1, -s.150-154
7. О развитии интеллектуального потенциала младших школьников //-Республика Казахстан: «Педагогика и психология» Казахского национального педагогического университета имени Абая. - 2018. № 3, s.95-101
8. Kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual potensialının inkişafı məsələləri // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXII Respublika Elmi Konfransı, -Bakı: ADPU,-22-23 noyabr, - 2018, -s.425-428
9. Şagird təfəkkürünün emosional çalarları //III International Scientific Conference of Young Researchers, -Baku: BEU, -29-30 april, - 2019, -s.1376-1378
10. Emosiyalar sərhəddindən təfəkkür aləminə keçid //The great czech educator J. A. Komensky :a classic and modern approach to education International Conference, -Baku: BSU, -4-5 april,- 2019, - s.299-301
11. Kiçikyaşlı məktəblilərin koqnitiv inkişafında müəllim-şagird münasibətlərinin psixoloji aspektləri //-Bakı: BSU-nin Elmi Əsərlər, - 2019. № 2, -s.37-42

12. Duyğusuz inkişaf etdirilən intellekt //-Bakı: BDU Psixologiya jurnalı, -2019. № 4, -s.25-30
13. Şagirdin təlim müvəffəqiyyətinə təsir göstərən psixoloji aspektlər // IV International Scientific Conference of Young Researchers, -Baku: BEU, -29-30 april, - 2020, -s.1316-1318
14. Təlim prosesində şagird müvəffəqiyyətinin təmini: valideyn, müəllim fəaliyyətinin psixoloji aspektləri //-Bakı: ADPU-nun Elmi Xəbərlər, -2020. № 2, -s.150-154
15. Intellektual potensial fenomeninin fəlsəfi-psixoloji mahiyyəti //3rd International European Conference on Interdisciplinary Scientific researches, - Moldova:Comrat, -15-16 yanuary,- 2021, -s.761-771
16. Психологическое влияние отношений учитель-ученика на развитие интеллектуального потенциала //LXXVII International Correspondence Scientific and Practical Conference «International Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education» - USA:Boston, -25-26 yanuary, - 2021, -s.55-57

Dissertasiyanın müdafiəsi 06 iyun 2022-ci il tarixində saat 13⁰⁰-da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.43 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1148, Bakı şəhəri, Z. Xəlilov küçəsi 23, Əsas bina.

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Bakı Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 05 may 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 18.04.2022
Kağız formatı: 60x84 1/16
Həcm 37432 işarə
Tiraj:100